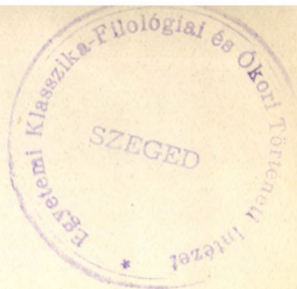

SZABÓ ÁRPÁD

AZ ODYSSEIA-KÖLTŐ
OSZTÁLYTUDATÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

Goethe Wertherje, amikor a születési arisztokrácia gőgösen elzárkózik előle, meghasonlottan menekül a szabadba és az Odysseia olvasásában keres vigasztalást; előveszi az eposznak azt a részletét, amely arról szól, hogyan vendégelte meg az «isteni kondás» ismeretlenül hazatérő gazdáját, Odysseust. Ennek a találkozásnak naív és természetesen egyszerű hangulatában álmódja vissza az egykori tisztább és igazabb társadalmat, amely még nem tett bántó különbséget ember és ember között. — Nyilvánvaló, hogy Goethe ezzel az utalással az Odysseiára — mint Lukács György írja¹ — a Werthertragédia «szociális point-jét» hangsúlyozza. Ugyanekkor azonban fényt vet ez az utalás részben arra is, mit látott és értékelt Goethe Homérosban. Homéros az ifjú Goethe szemében mindenekelőtt «nagy népi költő»², a homérosi társadalom pedig egyszerűbb, tisztább és romlatlanabb, mint saját korának társadalma. Homérosnak és a homérosi társadalomnak ez a megítélése Goethe korában közkeletű volt. De továbbélt ez a felfogás úgyszólván az egész múlt század folyamán is. Arany János «Ősszel» c. verse 1850-ből körülbelül ugyanúgy jellemzi Homérost és társadalmát, mint ahogy Goethe gondolkozott róla.

Ne felejtjük el azonban azt, hogy ez a felfogás ma már úgyszólván sehol sem él. Nem így ítéli meg Homérost és a homérosi társadalmat sem a szovjet, sem a nyugati polgári tudomány. Ami a polgári tudomány Homérosra vonatkozó felfogását illeti, azt legtömörebben talán annak a Szerb Antalnak a szavaival jellemezhetjük, aki Világirodalomtörténetében így ír erről a kérdésről: «Az Iliás hősei harcos, földbirtokos, feudális főnemesség tagjai, csatlósakkal, hűbéreseikkel. Népi ember csak egy szerepel, a szemtelen és szemtelenségéért bűnhődő Thersitész. A később keletkezett Odysseia valamivel demokratikusabb, benne megismerkedünk Odysseus házanépével, kecskepásztoraival is, de ezeknek az értékét urukhoz való ragaszkodásuk adja meg, a hű szolga a végén jutalomban részesül, a hűtlen bűnhődik. A szemlélet még itt is teljesen arisztokratikus».³ — Bizonyos, hogy marxista irodalomtörténész ezt a jellemzést aligha írta volna le ezekkel a szavakkal; legalább is a «feudális főnemesség» és «hűbéres» terminusokat elkerülte volna. De ha eltekintünk ezeknek a terminusoknak a helytelen használatától, vajjon nem bukkan-e föl ugyanaz a gondolat, amelyet Szerb Antal az idézett szavakban foglalt össze, a szovjet tudományban is? — Az óvatos és körültekintő Tronszkij csak annyit állapít meg, hogy «Thersitész rosszindulatú, torzképszerű ábrázolása» nagyon kirí abból a rokonszenves háttérből, amelybe a költő az eposz többi alakját állítja.⁴ Ahelyett azonban, hogy reá-

¹ Goethe és kora, Budapest, é. n. (1946) 30.

² I. m. 26: «Werther és a fiatal Goethe számára Homérosz és Osszián nagy népi költők, költői tükröződései és kifejezései a produktív életnek, amely egyesegyedül a dolgozó népben van meg».

³ A világirodalom története, Budapest 1947, 17.

⁴ I. M. Tronszkij: Az antik irodalom története, Budapest 1953, 36.

világítana ennek a Thersités-ábrázolásnak a szociális tartalmára, fejtegetését a következő megjegyzéssel zárja le: «Az alsó rétegek tiltakozásának e képviselője a torzszülött pojáca *népi alakjának vonásait* (az én kiemelésem — Sz. Á.) mutatja, akit elverték, kikergettek vagy szikláról taszítottak le a közösség 'megtisztítása' céljából a termékenységi ünnepek idején». ⁵ — Ezzel a megjegyzéssel sikerül Tronszkijnak legalább részben megmentenie a Thersités-alak «népi jellegét».

Szókimondóbban ír erről a kérdésről a történész Szergejev: «Annak a művészi feladatának megfelelően, hogy kellemes benyomást keltsen, s hogy nyugodt lelkiállapotot teremtsen, Homéros a lehetőség szerint kerüli a társadalmi élet kedvezőtlen oldalainak ábrázolását, ami haragot és bosszúságot válthatna ki nemesszármazású hallgatóiból — a basileusokból. A 'zsiros és kövér' lófékezők és a démos közötti osztályellentét azonban, annak ellenére, hogy az Odysseia és az Iliás szerzője ügyes kézzel eltussolta, különböző alkalmakkor mégis előtör» stb. ⁶ — Ez a jellemzés lényegében alig különbözik Szerb Antalétól; legfeljebb csak annyiban, hogy Szerb Antal Thersitést Homéros nyomán egyszerűen «szemtelennek» nevezi, míg Szergejev pártosan állást foglal mellette, minthogy szerinte Thersités az egyszerű harcosok tömegét képviseli, mint írja: «Thersités beszédéből világosan látható, hogy milyen érzéseket táplált az egyszerű harcosok tömege az összes basileusokkal, köztük is mindenekelőtt a basileusok basileusával, Agamemnónnal szemben.» ⁷

A homérosi társadalom tehát ismeri már az osztályellentéteket, sőt Szergejev szerint az epikus költő igyekszik ezeket előkelő hallgatósága előtt eltussolni. Aligha szükséges hangsúlyoznunk, hogy Goethe vagy akár a mi Arany Jánosunk még nem ilyenek látta Homérost és társadalmát. Arany pl. nyomatékosan kiemeli «Összel» c. költeményében: «S ha zúdulnak véres csaták, *Szabadságért nem küzdenek, Mert elnyomás, népszolgaság Előttük ismeretlenek.*

Jóllehet azonban ma már világosabban látjuk a homérosi eposzok osztályjellegét, mint Goethe korában vagy a múlt században látták, mégis tévedés lenne azt hinnünk, hogy a filológiai kutatás ezen a téren teljesítette már a feladatát. ⁸ Tudomásom szerint a közelmúltban csak K. Reinhardt tett ebben az irányban kezdeményező lépéseket. Egyrészt hangsúlyozta, hogy az Odysseia költője már sokkal inkább egész népének a tanítója, mint az az Iliás-költő, aki még csak a basileusoknak, a nemzetségi arisztokráciának énekelt. ⁹ Másrészt pedig röviden utalt Reinhardt arra, hogy az Odysseia-költő az ismeretlenül hazatérő és bosszút álló férj elbeszélés-motívumába «szociális perspektívát» vitt átlenül, hogy Odysseus *koldusként* érkezik hazájába. ¹⁰ A «koldus Odysseus» alakjának

⁵ U. o.

⁶ V. Sz. Szergejev: Az ókori Görögország története, Budapest 1951, 88—89.

⁷ U. o. — Még határozottabban érvényesíti a pártosság szempontját a Thersités-jelenettel kapcsolatban Sz. F. Kecskian (Állam- és jogtörténet, Egyetemi tankönyv, Budapest 1951, 41): «Ha a gyűlés közrendű tagjai hangot adtak ellenvéleményüknek, az előkelők legalább is határozottan rendreutasították őket. Így járt pl. Trója alatt Thersités, aki alighanem a tömegek véleményének adott hangot, amikor panaszkodott az előkelők kiváltságai miatt, és azt követelte, hogy eresszék már haza a hadsereget. Odysseus aztán nemcsak jól összeszidta Thersitést, hanem még meg is verte botjával. *Így szokott bánni Odysseus a nép embereivel* (az én kiemelésem — Sz. Á.).

⁸ A legtöbb kutató megelégszik ezen a téren ma is azzal, amit Wilamowitz 1905-ben így foglalt össze (Die griech. und lat. Literatur u. Sprache, «Die Kultur der Gegenwart», Berlin—Leipzig 1905, 15): «Das Epos ist heroisch; es verschmäht die niedere Bevölkerung; der edle Schweinehirt der Odyssee ist am Ende ein geraubtes Königskind, und der böse Ziegenhirt ist dazu bestimmt, in grausamster Weise Sklaventod zu leiden; Thersites ist der Demagoge, den der adlige Herr mit dem Stock zur Raison bringt. In solchen Szenen darf ein wenig Derbheit und ein wenig grelle Zeichnung angewandt werden; sonst ist die höfische Sitte sehr zu spüren».

⁹ K. Reinhardt: Von Werken und Formen, Vorträge und Aufsätze, Godesberg, 1948, 56: «weit mehr als der Iliasdichter, der noch Fürstenhöfen huldigt, ist er sich (= der Dichter der Odyssee) als der Erzieher seines ganzen Volks bewusst».

¹⁰ I. m. 43: «Aus der List des Rächers, der Verkleidung, wird soziale Perspektive und Durchkosten aller Bitterkeiten eines Alten und Rechtlosen unter einem hochmütigen jungen Adel».

a megteremtése lehetővé teszi a költő számára, hogy többé-kevésbé *tudatos* társadalomrajzot adjon; bemutatthatja nemcsak az úrnak és a szolgának egymáshoz való viszonyát, a hű és a hűtlen cselédet (Eumaios és Melantheus), az emberséges gazdát (Odysseus) és a dölyfös, embertelen ifjú nemeseiket (a kérők), hanem ezeken túl még a kivetett, szegény öreg koldust is, a társadalomnak azt a legalsó rétegét, amelynek helyzete a patriarchális viszonyok között élő rabszolgáknál is rosszabb.

Megítélésünk szerint Reinhardtnak ezek a megjegyzései fölvetetik az Odysseia-költő osztálytudatának a kérdését. Jóllehet ez a kérdés nagyon sokrétű ahhoz, hogy ezúttal teljes egészében megvilágíthassuk, úgy gondoljuk, az alábbi interpretációs kísérletek hozzájárulhatnak legalább magának a problémának a konkrét megfogalmazásához.

1

Kétségtelen, hogy Eumaios alakjában a költő mindenekelőtt a «hű cseléd» patriarchális portréját akarta megrajzolni. Ellentétpárja Eumaiosnak Melantheus, a *rossz cseléd*, aki Odysseus és Odysseus családja ellen foglal állást, a kérőkhöz hűz. Nyilvánvaló az is, hogy Eumaios alakját a költő — legalább Odysseus szemében — főként azáltal teszi rokonszenvenné, hogy Eumaios következetesen képviseli gazdájának, Odysseusnak az osztályérdekeit. Különösen kitűnik ez a 14. ének végén a költő egyik megjegyzéséből. Odysseus és a kanászok a kunyhóban fekszenek le aludni, Eumaios pedig veszi kardját, dárdáját, subát terít a vállára és megy az ólakhoz. Itt szúrja közbe a költő a következő megjegyzést:

megörült nagy Odysseus,
 hogy távollétében is így ügyel az vagyonára.¹¹
 (14, 526—527)

Eumaiosnak tehát az a legfőbb érdeme, hogy hűségesen vigyáz gazdája, Odysseus vagyonára.

Még attól sem riad vissza a költő, hogy Eumaios szavaival az uralkodó osztály ideológiáját juttassa kifejezésre. A 17. énekben pl. arról beszél a konadás, miért olyan elhanyagolt Odysseus öreg kutyája, Argos. Ekkor mondja a következőket:

vele nem gondolnak a lomha cselédek.
 Mert hisz a szolgák, hogyha uruk ki nem adja parancsát,
 már nem akarnak semmit rendesen elvégezni:
 mert derekasságát félig már elveszi úgyis
 Zeus annak nyomban, kinek eljő szolgai napja.
 (17, 319—323)

Jóllehet ez a megállapítás csak egy olyan tényt szögez le, amelyet minden elfogulatlan megfigyelő osztályhelyzetétől függetlenül is észrevehet, — a szolgák nem dolgoznak rendesen, ha nincs rajtuk a gazdájuk ellenőrző szeme —, de mégsem túlzás talán, ha azt állítjuk, hogy a gondolatnak ez a meg-

¹¹ Az Odysseia-részleteket egyszerűség kedvéért *Devecseri Gábor* fordításában idézem, de természetesen feltételezem, hogy az olvasó a görög szöveggel ellenőriz.

fogalmazása az uralkodó osztály ideológiájából származik. Azt, hogy a férfi elveszíti fele *ἀρετή*-jét, ha szolgává lesz, nem a szolgák, hanem a szabadok mondták így.

Tévedés lenne azonban azt gondolnunk, hogy a költő Eumaios alakját teljes egészében az uralkodó osztály álláspontjáról nézve rajzolja meg. Odysseus ugyan annak örül leginkább, hogy hűséges cselédje magáévá teszi gazdájának az érdekeit. De nem ezért, vagy nem *csak* ezért lesz rokonszenves Eumaios az olvasó szemében. Eumaios és Melantheus nemcsak úgy áll szemben egymással mint a hű és a rossz cseléd, hanem úgy is, mint az emberséges és az embertelen ember. Eumaios, aki magáévá teszi Odysseus osztályérdekeit, befogadja és szeretettel látja vendégül kunyhójában az ismeretlen, kitaszított, öreg koldust; a gazdáját eláruló Melantheus pedig embertelenül és gonoszul viselkedik ugyanazzal a koldussal szemben. Azonkívül Eumaios ellentétpárja nemcsak Melantheusnak, hanem más szempontból a phaiákok királyának, Alkinoosnak és a spártai Meneláosnak is. Ő is ugyanúgy vendégül látja Odysseust és fiát, Télemachost, mint a másik kettő. A költő pedig Eumaios vendéglátását még szinte nagyobb szeretettel jellemzi, mint amazokét; mintha éppen azt akarná bemutatni, hogy az egyszerű kondás vendéglátásában mélyebb emberi tartalom is lehet, mint a nagyurakéban. Hiszen Alkinoos és Meneláos csak a magukhoz méltó, előkelő idegent fogadják szívesen, Eumaios viszont a kitaszított, rongyos koldust.

De mindez még nem lenne elég ahhoz, hogy konkrétbben megfogalmazzuk az Odysseia-költő osztálytudatának a kérdését, ha nem lenne az Eumaios-történetnek egy egészen feltűnő részlete. Ennek a részletnek az elemzéséhez csak azt kell előrebocsátanunk, hogy amiképpen a 14. énekben (192—359) Odysseus Eumaios kérdésére elmondja az élettörténetét,¹² ugyanúgy elmondja a 15. énekben Eumaios is a magáét (390—484). A két élettörténet közül az egyik, Odysseusé, csak költött mese ugyan, hiszen Odysseus nem akarja leleplezni magát a kondása előtt, de ez most ebben az összefüggésben nem lényeges számunkra. A két történet mégis mint ellentétpárt állítja szembe egymással a két szereplőt, Odysseust és Eumaiost. Az egyikből az derül ki, hogy a rongyos, kivetett, öreg koldus tulajdonképpen egy krétai királyi fattyú, aki egész szerencsétlen életét nagyrészt önmagának köszönheti. A másikkól, Eumaios történetéből viszont az derül ki, hogy a kondás tulajdonképpen királyfi, akit csak az emberek lelkiismeretlensége, gonzsága tett rabszolgává. — Még feltűnőbb lesz a két szereplő ellentéte akkor, ha összevetjük azt a két világnézetet is, amelyet Eumaios és a koldus-álarcot magára öltő Odysseus képvisel. Eumaios, amikor először vendégeli meg a hozzá betérő koldust, mentegetőzve mondja, hogy amit feltalal, az csak malac, hiszen a hízók kellene a kérőknek. Majd így folytatja szavait:

Boldog egekbelakók sose kedvelik azt, aki durva,
 ők az igazságot becsülik, meg a jószívű tettet.
 Mert hisz a rosszakaró gonoszok, kik a más földjére
 törve, a zsákmányt Zeustól kapják, és a hajójuk
 megtöltvén, mennek haza, — még azok is nagyon érzik,
 hogy megszállja a félelem őket az égi haragtól.

(14, 83—88)

¹² V. ö. ezzel «Homéros» c. könyvem (Akadémiai kiadó 1954) «Odysseus kalandjai» c. fejezetét, 195 kk.

Eumaiosnak ez a megjegyzése közvetlenül ugyan csak a kérők ellen irányul, hiszen a szöveg folytatásából kiderül, hogy a kérők talán valami isteni jósszót hallottak Odysseus haláláról, azért nem félnek pusztítani a távollévő vagyonát, de nem véletlen az, hogy éppen a más földjére törő zsákmányszerzőket emlegeti mint a legelvetemültebb embereket. Világos, hogy Eumaios szavaival a költő maga mond ítéletet a héroikus kor rabló, zsákmányszerző életmódjáról. Ugyanez a kritika megszólalt egyszer már irónikus formában a 9. énekben is; a kyklóps barlangjában a kérkedő Odysseus ezekkel a szavakkal okolta meg Ágamemnón király nagy hírét, dicsőségét:

mert neki van most legtöbb híre a földilakók közt :
akkora várost dúlt ugyanis föl, olyan sok népet
pusztított el . . .

(9, 264—266)

Még érdekesebb, hogy ugyanabban a 14. énekben, amelyikben Eumaios elítélően beszél a más földjére törő zsákmányszerző kalandorokról, a koldus Odysseus (illetőleg a krétai Kastór Hylakidés fia, akinek álarcában beszél) elmondja magáról, hogy ő is éppen így élt régebben:

Még mielőtt Trójába vonultak a harcoss achájok,
törve kilencízben seregemmel, fűrgé hajókkal
más népekre, szerencsés voltam, szedtem a zsákmányt.

(14, 229—231)

Ugyanarról az életformáról, amelyet Eumaios még a kérők eljárásánál is rosszabbnak tart, vendége így beszél:

Bátorságot adott nekem Arés, Pallas Athéné
s győztes harci erőt, amikor kiszemeltem a cselre
legderekbajaimat, nekirontva a rosszakaróknak,
akkor az én lelkem sose félt a haláltól.

(14, 216—219)

Harcban ilyen voltam; de sosem kedveltem a munkát,
s házias életet én, mely táplál drága utódot,
folytonosan csak a jóvezető hajóknak örültem,
harcnak, jólhegyezett dárdáknak, fűrgé nyilaknak;
gyászos dolgok ezek másoknak, szörnyű ijesztők;
nékem tetszettek; tán isten tette szívembe:
más-más dolgokban lel más-más ember öröme.

(14, 222—228)

Ezekben a sorokban bontakozik ki legmélyebben az ellentét Eumaios és vendége, illetőleg a két ember világnézete között. Az egyik, Eumaios, munkában töltötte egész életét, még éjszaka is, míg a többiek a konyhóban alszanak, kimegy, hogy őrizze az ólakat; a másik nem szereti a munkát, csak a rabló kalandon, öldöklésen, pusztításon jár az esze. Az egyik gazdájának, Odysseusnak a vagyonát őrzi hűségesen; a másik a messze távolban

olyanok vagyonát rabolja, akik sohasem bántották. — Nem kétséges, hogy e két világnézet és életforma közül melyiket teszi magáévá a költő. Hiszen önmagáért beszél már a kettőnek a szembeállítását is. Csak a legutóbbi idézet legutolsó sorát kell még alaposabban szemügyre vennünk: «más-más dolgokban lel más-más ember öröme». Mint Tronszkij írja: «Marx ugy idézi e szavakat (A tőke, I. Szikra, 1949, 395, 78. j.), mint a munkamegosztás korai szakasza progresszív jelentőségének illusztrációját az egyéni hajlandóságok és tehetségek kifejlődése szempontjából».¹³ Csakugyan elég ezt az Odysseia-sort összevetnünk azzal a Margités-töredékkel, amelyet Marx következő jegyzetében idéz: *Πόλλ' ἡπίσιτατο ἔργα, κακῶς δ' ἡπίσιτατο πάντα* — ahhoz, hogy rájöjjünk arra, ez a mondás: *ἄλλος γὰρ τ' ἄλλοισιν ἀνὴρ ἐπιτέρεται ἔργοις* minden valószínűség szerint egy régi görög gnómának epikus változata.¹⁴ Ez a gnóma pedig csak akkor születhetett meg, amikor a munkamegosztás fokozódó térhódításával kapcsolatban kiderült, hogy az emberi képességek és tehetségek különbözőek. Az egyik ember a kovács-, a másik a fazekas- vagy ácsmunkához ért jobban, abban leli az örömét. De mit jelent ez a gnóma az adott összefüggésben? — Kastór Hylakidés fia ezzel mentegeti különös kedvtelését a rabló zsákmányszerzésben. Dehát összehasonlítható-e a rabló kalandor «munkája» azoknak a termelő munkájával, akikre az idézett gnómát a valóságban alkalmazni szokták? — Természetesen nem. A gnóma idézése ezúttal éppen olyan ironikus, mint ahogy ironikus a rabló kalandor Zeusra hivatkozása is.¹⁵ Ezzel az ironiával hangsúlyozza a költő, mennyivel közelebb áll az ő világnézetéhez Eumaios véleménye a rabló kalandorokról, mint az, amit ugyanerről a koldus-vendég mond. Ha viszont a költő Eumaiosnak ad igazat, ez annyit is jelent, hogy osztálytudata közelebb áll a rabszolga-kondásnak, mint az uralkodó osztály tagjainak világnézetéhez.

2

A 14. énekben Eumaios azt igéri koldus-vendégének:

Majd ha Odysseus kedves gyermeke megjön a házba,
ád neked ő inget köpenyestül, s ád neked öltönyt,
és odaküld, ahová a szived meg a lelked akarja. (14, 515—517)

Ugyanezt az ígéretet megismételi a 15. énekben is (337—339) akkor, amikor a vendég búcsút akar venni tőle, hogy ne legyen már terhére a kondás házigazdának. Ezzel a várakozással adja át aztán később, a 16. énekben Eumaios a koldus-vendéget kisebbik gazdájának, Télemachosnak:

neked őt én átadom, íme
tedd, ami kedved, mert hozzád fordul könyörögve. (16, 66—67)

Eumaios tehát nem kér semmit Télemachostól, rábizza, hogy cselekedjék legjobb belátása szerint, csak azt hangsúlyozza, hogy az átadott vendég «könyörgő», *ἰκέτης*. Természetesen nem feledkezett meg Eumaios arról

¹³ Tronszkij: i. m. 56.

¹⁴ Πλεν gnómák akadnak máshol is az Odysseiában, pl. 7, 310: *ἀμείνω δ' αἴσιμα πάντα*.

¹⁵ Meggyőzően hangsúlyozza Reinhardt (i. m. 59 k.), hogy a Zeusra hivatkozás Kastór Hylakidés fiának elbeszélésében, legalább is az egyiptomi kalandról szóló részben ironikus. V. ö. az általa felsorolt példákkal.

mivel biztatta az idegen koldust, de mégsem illenék, hogy ő figyelmeztesse Télemachost arra, mit kell tennie. Tudja is Télemachos a kötelességét; szívesen megígéri, hogy felruhazza az idegent és útjára segíti, ha menni akar, csak az elől tér ki, hogy magával vigye az apai házba, mert tart a dölyfös kérőktől. Abban az esetben azonban, ha Eumaios magánál akarná tartani vendégét, — belemegy Télemachos egy másik megoldásba is:

Vagy ha az óhajod ez: gondozd te csak itt, a tanyádon;
küldök néki ruhát, eledelt is, mind, ami csak kell,
hogy ne egyen téged még tönkre, s a társakat is mind. (16, 82—84)

Vagyis Télemachos szívesen magára vállalja a vendéget, csak az elől tér ki, hogy magához vegye a házába.

Másnap reggel azonban Télemachos úgy tesz, mintha megfeledkezett volna ígérétééről. Időközben ugyanis, míg a kondás a városban járt, Télemachos fölismerte apját, Odysseust; meg is egyeztek már ők ketten a továbbiakra nézve. Minthogy azonban nem akarják még leleplezni magukat a kondás előtt, Télemachos új parancsot ad Eumaiosnak:

vigyázz te a rendeletemre:
ezt a szegény jövevényt vidd el, hogy járja a várost,
éltel kolduljon: majd ad neki az, ki akarja,
ad kenyeret meg bort: nem tarthatom én el az összes
embereket, mikor úgyis elég baj rágja a lelkem.
És ha a vendég érte haragszik, csak neki lesz majd
rosszabb: én szeretem megmondani azt, amit érzek. (17, 9—15)

Ezek a szavak bizony egyáltalán nem úgy hangzanak, mint Télemachos előző napi ígérgetése. Vajjon mit gondolhatott a derék kondás, amikor ezt hallotta? — Egyelőre nem kapunk választ erre a kérdésre. Maga a koldus szólal meg: ő is szívesebben megy koldulni a városba, minthogy itt maradjon a tanyán; öreg ő már ahhoz a munkához, amit itt végezhetne. Csak azt kéri, hogy megmelegedhessen még a tűznél, majd ha egy kicsit fölmelegszik odakint is az idő, elmegy a kondással. Most a hajnali hidegben nem szívesen kelne még útra. — Benne van ebben a válaszban a szegény koldus készséges beletörődése abba, amit a rideg, elutasító házigazda akar, aki tegnap még ígérgetett, de most egyszerre nem hajlandó már törődni az ügyével. Legalább is Eumaios csak ezt értheti belőle. Eumaios azonban mindezt szótlanul hallgatja, nem válaszol sem Télemachos, sem a koldus szavaira, említést sem tesz róla a költő. De hogy közben azért mégis csak gondolt magában valamit ő is, az kitűnik későbbi, Odysseushoz intézett szavaiból:

Jó idegen, te amúgyis a várost vágyod elérni
még ma, ahogy megmondta uram: hiszen én a tanyámon
hagynálak szívesebben, hogy gondozzad a csordát;
csakhogy tiszteltem őt és félek, még valahogy rám
meg ne nehezteljen: mert súlyos a gazda parancsa.
Rajta tehát, menjünk, hisz a nap java már eliramlott,
és ha az este köszönt be, utad sokkal fagyosabb lesz.

(17, 185—191)

A kiemelt sorok mutatják, milyen közel jár Eumaios a belső konfliktushoz. A szolga engedelmessége gazdájával szemben és az emberség parancsa kerülhetnének itt összeütközésbe, ha nem akarna maga a vendég is a városba menni. A konfliktus ugyan elmaradt, hisz maga a vendég is azt akarja, amit Télemachos parancsolt, de még így is érezhető Eumaios szavain, hogy lelke legmélyén nem helyesli Télemachos eljárását. Nem mond ugyan bírálatot a gazdájáról, de látszik rajta, milyen nehéz szívvel várta, mikor szólal meg a vendég, hogy vezesse már a városba. Csak akkor szólalt meg ő maga, amikor már attól tartott, hogy estére marad az útjuk, és még most is azzal kezdte a szavait, hogy hiszen hát a vendég is menni akar...

Nem kétséges, hogy a költő rokonszenve ezúttal is Eumaios oldalán áll. Mert bármennyire igaz is, hogy Télemachos csak színleli a ridegséget a koldussal szemben, azért akadnak olyanok is, akik valóban ridegen bánnának vele. Az pedig, aki tudta, hogy a szolgálai engedelmesség és az emberség parancsa konfliktusba kerülhet egymással, közel kellett álljon osztálytudatában az Eumaioshoz hasonló helyzetű emberekhez.

3

Alig érkezett vissza Télemachos az útjáról Eumaios kunyhójába, már küldi is a kondást anyjához, Pénélopéhoz, hogy megnyugtassa, nincs semmi baja, szerencsésen hazajött. Eumaios azonban megkérdezi: ne vigyen-e hírt azonnal Télemachos nagyapjának, Láertésnek is:

menjek-e egyben Láertéshez is ezzel a hírrel;
míg Odysseust gyászolta csak ő keserű siralomban,
addig a munka után még nézett otthon a szolgák
közt, meg evett, meg ivott, amikor csak a szíve akarta:
csakhogy most, amióta az ősi Pylosba hajóztál,
azt mondják: nem eszik, nem iszik, nem ügyel fel azóta
munkájára cselédeknek, de nyögő siralomban
ül jajgatva, s a csontjairól sorvad le a húsa. (16, 138–145)

Eumaiosnak ez a gondossága azért is feltűnő, mert hasonló helyzetben ugyanígy viselkedik Pénélopé öreg szolgája, Dolios is. A 24. énekben alig ismerte föl a hazatért Odysseust, máris azt kérdezi tőle:

És most mondd nekem őszintén meg, hadd tudom én is:
biztos hírt tud-e rólad a jóeszű Pénélopeia,
hogy hazaérkeztél, vagy küldjünk hirnököt arra? (24, 403–405)

Mind a két esetben arról van szó, hogy a patriarchális viszonyok között élő cseléd teljesen azonosul gazdája érdekeivel, vágyaival. Csakhogy mind a két esetben a cseléd szinte meg is szégyeníti emberségben a gazdáját. Eumaiosnak hamarabb eszébe jut Láertés, mint Télemachosnak, pedig neki csak gazdája, Télemachosnak pedig nagyapja. Dolios meg azonnal közölni akarná az örömhírt Pénélopéval, holott Odysseus napokig el tudta titkolni Pénélopé előtt a kilétét.¹⁶

Az a költő, aki az emberségnek ilyen példáit tudta bemutatni a cselédeken, nagyon közel kellett hogy érezze magához őket. Néha már szinte közelebb is volt a szívéhez Eumaios, mint Odysseus vagy Télemachos.

¹⁶ V. ö. «Homéros» (Akad. kiadó 1954) 156 kk.